

Eén volk, één taal.

Nationalisme en taalwetgeving in Frankrijk vanaf 1670 en in de geannexeerde Zuidelijke Nederlanden (1795-1813). II

Herman VAN GOETHEM

L o t h a r i n g e n vormde aanvankelijk nog een apart vorstendom. De laatst regerende hertog, de Poolse koning Stanislas Leczynski, leunde sterk aan bij Frankrijk en zou in 1766 het hertogdom overmaken aan zijn schoonvader Lodewijk XV. In 1748 vaardigde Stanislas een edict uit, waarin hij het Frans oplegde als taal voor administratie, gerecht en notariaat⁴¹. Mogelijk speelde ook de godsdienst een rol als achterliggende motivatie: door verfransing dit katholieke grondgebied afschermen tegen het Duitstalige protestantisme.

In een aantal Lorreïnse rechtbanken was de verfransing al vóór 1748 doorgedrongen⁴², maar uit het overwegende gedeelte van Stanislas' edict blijkt dat die praktijk nog lang niet algemeen was. Het edict werd niet, vergeleken met de Elzas, „un peu mieux obéi”, zoals P. Lévy schrijft⁴³, maar wel stipt toegepast. Lévy stelde in 1748 een bruuske verfransing vast te Forbach⁴⁴; ook elders werd nergens meer Duits gebruikt⁴⁵.

Het taalbeleid dat Lodewijk XIV had ingezet, kende ook een vervolg op het in 1768 aangehechte C o r s i c a. Voor de contracten en de rechtspleging wilden 's konings vertegenwoordigers het Italiaans enkel nog tijdelijk dulden, „*la langue française devant devenir par la suite familière aux Corses et même leur langue naturelle comme elle est celle des autres sujets du Roi*”⁴⁶.

De koninklijke rechtbanken moesten reeds vanaf 1777 Frans gebruiken, de lage, stedelijke rechtbanken (podestats) uitgezonderd⁴⁷. De burgers mochten, zoals elders in Frankrijk, wel zelf hun zaak pleiten, en dan moest de volkstaal

41. Edict van 27 september 1748, in LEVY, P., *o.c.*, I, p. 335-336, en PEYRE, H., *o.c.*, p. 210-211.

42. Ons medegedeeld door conservator J. E. Iung van de Archives Départementales te Nancy en J. Colnat van de Archives Départementales de Metz.

43. LEVY, P., *o.c.*, I, p. 352.

44. *Ibid.*, p. 352-353.

45. Zie noot 42.

46. D.d. 15 september 1770, aangehaald door PEYRE, H., *o.c.*, p. 238.

47. *Ibid.*, p. 239.

worden geduld⁴⁸. Dit werd als een noodzakelijke toegeving ervaren, waarvan het voorlopige karakter zou aanslepen tot wanneer in alle lagen van de bevolking de verfransing was doorgedrongen. Zelfs de revolutionaire overheid zou na 1789 in heel het Franse rijk het mondelinge taalgebruik van de burgers bij de rechtspleging ongemoeid laten. Tenzij in het in 1795 geannexeerde Vlaams-België, maar dat was een geval apart (cf. infra).

Heel anders ging het er aan toe in de Elzas, die in 1648 was geannexeerd. Tegenover de rigiede houding in de andere gebieden, stond hier een opvallend tolerant beleid.

Weliswaar werd in 1685 een besluit uitgevaardigd waarin het gebruik van de Franse taal verplicht werd in administratie, gerecht en notariaat, op straffe van nietigheid en een boete van 500 pond⁴⁹. Maar belangrijke delen van de Elzas, zoals de stad Straatsburg en de Régence van Bouxwiller, werden vrijgesteld van de toepassing van het taalbesluit; elders stond men oogluikend toe dat het niet werd nageleefd, en dat gebeurde dan ook volop in de lagere rechtbanken en administraties⁵⁰, en ongetwijfeld ook in het notariaat. Nog in 1753 overwoog de justitieraad te Colmar in een arrest over het besluit van 1685: „*Il est vrai que cet Arrêt n'est point exécuté*”⁵¹.

Wel gebruikten de justitieraden van de Elzas, als hoogste koninklijke rechtbanken van de streek, de Franse taal⁵². En aan het beeld van duitstaligheid in de lagere rechtbanken moet wel worden toegevoegd dat op het einde van de 18de eeuw toch in een heel aantal koninklijke rechtbanken de verfransing haar intrede had gedaan⁵³. Dat was waarschijnlijk het gevolg van de grote uitstraling

48. *Ibid.*, p. 239-240.

49. Decreet van de Raad van State, 30 januari 1685, in PEYRE, H., p. 191-192; b.v. ook in LEVY, P., *o.c.*, I, p. 290-291.

50. *Ibid.*, p. 291-292, 300-301 en 355; PEYRE, H., *o.c.*, p. 230-231.

51. Arrest van de justitieraad van 15 mei 1753, geciteerd in *ibid.*, p. 233-234. Er zijn nog andere getuigenissen in die zin bewaard van hoge magistraten of regeringsvertegenwoordigers, waarvan de laatste uit 1775. Cf. LEVY, P., *o.c.*, I, p. 300-301.

52. *Ibid.*, 301. Interessant is ook de getuigenis van de Elzasser J. B. Vogt, in een brief aan de minister van justitie, 9 praerial jaar VI (28 mei 1796), Archives nationales te Parijs (hierna: AN), nr. BB16/923, dossier nr. 3034-B: „*Sous l'ancien régime au cidevant Conseil de Colmar, dept. du haut Rhin, il n'etoit pas permis de plaider en allemand, ni de produire des pièces écrites en allemand: il falloit que les pièces fussent auparavant traduites par un secretaire interprete juré et que tout plaidoyer fut entendu en françois*”.

53. De Heer J. D'Orléans, conservator van de Archives Départementales te Straatsburg, verrichtte voor ons een steekproef over de taal van de vonnissen in koninklijke rechtbanken tussen 1780 en 1790. Hij kwam tot de volgende bevindingen:

- te Artolsheim, een landelijke gemeente:
  - burgerlijke zaken 1785 (nr. 1B94): Frans,
  - criminele zaken 1779-1780 (nr. 1B97): Frans,
  - overtredingen 1755-1790: Duits op één vonnis na;

van de Franse taal en cultuur sinds het midden van de eeuw, waardoor in heel Europa het geestesleven onderhevig was aan verfransing. Ook de Elzas onderging de invloed van die beweging⁵⁴.

Dat belette evenwel niet dat de Elzas zelf in hoge mate vrij bleef om het Duits te gebruiken in de administratie en het gerecht. Vanwaar dat opvallende verschil met Roussillon, Frans-Vlaanderen en Lotharingen? In 1598 was het Edict van Nantes uitgevaardigd, waardoor voortaan het protestantisme op Franse bodem was toegelaten. Lodewijk XIV kwam hierop terug en trok in 1685 dit Edict in. Maar er was een uitzondering voorzien voor de Elzas, waar het protestantse geloof dus erkend bleef⁵⁵. Om bekeringen tot het protestantisme tegen te gaan, moesten contacten worden vermeden tussen de protestantse Elzasers en de katholieken uit andere gebieden. Het behoud van de taalbarrière was daartoe een uitstekend middel. Daarom werden protestantse bedienaars van de eredienst weggestuurd, als bleek dat ze Frans kenden⁵⁶. Daarom ook nam de koning geen onderwijsmaatregelen zoals in Frans-Catalonië, hoewel die haalbaar waren⁵⁷.

Waarom dan het taalbesluit van 1685? Dat was noodzakelijk, omdat het een einde maakte aan een sinds 1679 aanslepende discussie tussen het parlement van Metz en de justitieraad te Brisach over de noodzaak om als magistraat Duits te kennen. Het pleit eindigde in het voordeel van de Fransen⁵⁸. Anders werden hun carrièremogelijkheden in de Elzas beperkt, en dat was een prijs die de overheid voor haar godsdienstpolitiek niet wenste te betalen. Een compromis zou worden bereikt door een loopje te nemen met het besluit van 1685.

Het lijkt ons dus niet juist, om de taalpolitiek van Lodewijk XIV en zijn opvolgers als liberaal te omschrijven. De Elzassische toestanden mogen niet op de andere niet-Franstalige gebieden in Frankrijk worden geprojecteerd, want die waren het voorwerp van een actief verfransingsbeleid. In Frans-Catalonië,

- in de stad Marmoutier :

burgerlijke zaken 1785 (nr. 2B--): Frans ;

- in de stad Sélestat :

strafzaken 1786 (nr. 1B871): Frans, met mondelinge vertaling in het Duits voor de beklaagden en de getuigen.

54. LEVY, P., *o.c.*, I, p. 335-336.

55. *Ibid.*, p. 318.

56. *Ibid.*, p. 318-320. Over taal en godsdienst in de Elzas ook PEYRE, H., *o.c.*, p. 198-201.

57. Want, bij ontstentenis van een maatregel terzake, kwam vanuit de bevolking zelf een beweging op gang, ongecoördineerd en zonder dwingend karakter. Een aantal steden en dorpen benoemden zelf onderwijzers Frans, omdat er vraag naar was, ook vanuit het protestantse milieu. Dat waren echter katholieke scholen, want de calvinistische waren verboden. Hoewel de protestanten tegen het Frans waren omdat het een „katholieke” taal was, richtten zij soms, als antwoord en verweer, klandestiene protestantse scholen op waarin het Frans werd onderwezen (LEVY, P., *o.c.*, I, p. 306-311).

58. *Ibid.*, p. 290.

Frans-Vlaanderen, Lotharingen en Corsica werd enkel soms een aanpassingsperiode getolereerd, in de mate van het strikt noodzakelijke. Vaak moest op een nieuwe generatie worden gewacht, die een Franse opleiding had gekregen. Zo iets deed niets af aan de bedoelingen, noch aan de praktische resultaten die overal ten laatste na enkele decennia werden bekomen.

We menen dus te hebben aangetoond dat iemand als Brunot zich vergiste, toen hij stelde : „En Alsace comme ailleurs, le français était la langue officielle, mais l'administration supérieure seule s'en servait exclusivement. Pour tout le reste, il y avait des tempéraments qu'on peut presque juger excessifs. C'était une tolérance qui allait jusqu'à l'indifférence”⁵⁹.

Door hierop voort te gaan kwam een auteur als Peyre in moeilijkheden, door tegenstellingen te ontdekken die hij dan verkeerd uitlegde. Zo vermeldde Peyre wel dat in Frans-Vlaanderen het edict van 1684 goed werd toegepast, maar hoe was dat te rijmen met de tolerantie in de Elzas? Na een onnauwkeurige lectuur van Brunots *Histoire de la langue française* meende hij de verklaring te vinden : het Frans had al lang voordien een belangrijke plaats verworven in de Zuidelijke Nederlanden, „*même en pays flamingant*”⁶⁰. In Vlaanderen was de bevolking dus al in die mate tweetalig, dat dit edict vanzelf werd toegepast. Nu ging Brunot helemaal niet zo ver, en in navolging van Pirenne wees hij enkel op de voortschrijdende verfransing in de 17de eeuw onder de adel en de hoogste burgerij, en te Brussel⁶¹.

II. DE TAALPOLITIEK IN HET FRANSE RIJK VANAF 1790

De Franse koningen hadden eeuwenlang een centralisatiepolitiek gevoerd, en vanaf Lodewijk XIV speelden daarin nationalistische elementen mee. In 1789 erfden de revolutionairen een staat, die reeds tot grote eenheid gekomen was, ook wat het taalgebruik in de instellingen betreft.

De revolutie gaf nieuwe, sterke impulsen aan het nationalisme. Want streven naar eenheid was een kernpunt van de Franse revolutie, terwijl nationalisme precies een beweging is die eenheid beoogt, de eenheid van volk en/of staat. Een andere versterkende factor was de gelijkheidsgedachte. Politiek, administratief en territoriaal was de Franse staat reeds eerder in hoge mate „un et indivisible”, maar nu kwam er ook sociale eenheid bij. De breuk met het verleden was enorm.

De taalpolitiek bleef uiteraard erg belangrijk. Maar nu tekenden zich twee lijnen af, die pas in 1803 zouden convergeren. Er was de radikale, vaste hand van

59. BRUNOT, F., *o.c.*, V, p. 103 ; ook b.v. BRUN, A., *o.c.*, p. 438.

60. PEYRE, H., *o.c.*, p. 214.

61. BRUNOT, F., *o.c.*, V, p. 214-216 ; PIRENNE, H., *Histoire de la Belgique*, IV, Brussel 1911, p. 456-459.

plaatselijke revolutionairen. In zoverre verfransing nog nodig was, is deze hun werk geweest. Dit geldt ook voor het in 1795 geannexeerde Vlaams-België. Daarnaast was er te Parijs een pragmatische en voorzichtige centrale overheid, die de verfransing ter plaatse enkel onderhuids steunde en tolerant was in materies waarvoor zijzelf alleen bevoegd was. Wat dat laatste betreft, werd in 1803 openlijk bakzeil gehaald door een decreet waarin het Frans werd opgelegd in alle authentieke akten; het bezegelde de verfransing van het ganse overheid-sapparaat.

Omdat een beperking *ratione materiae* zich opdrong, hebben wij ons in dit hoofdstuk vooral toegespitst op het gerecht. We menen dat de vaststellingen en conclusies *mutatis mutandis* ook gelden voor de administratie.

1. De verfransing ter plaatse in het huidige Frankrijk

Er zijn, voor de revolutieperiode, weinig studies voorhanden over taaltoestan- den in de niet-Franstalige gebieden in Frankrijk, uitgenomen voor de Elzas. Nieuwe wegen om te verfransen waren er meestal ook niet. De taal van de instellingen was het Frans, soms al eeuwen lang. Wat het gerecht betreft, waren de heerlijke rechtbanken afgeschaft; soms hadden zij nog de rechtspleging in de volkstaal gevoerd, bijvoorbeeld in Frans-Vlaanderen. De revolutionaire rechtbanken waren juridisch echter de voortzetting van de koninklijke; die ge- bruikten, behalve soms in de Elzas, op het ogenblik van de machtswisseling al jaren lang het Frans. De nieuwe revolutionaire rechtbanken hoefden dus slechts een aloude traditie voort te zetten.

Er zijn wel schaarse uitzonderingen geweest, bij de vrederechten en politie- rechtbanken. De vrederechter te Sint-Winoksbergen, „canton rural”, stelde in de eerste jaren een zeldzame keer een akte in het Nederlands op, namelijk als het de inventaris van een sterfhuis betrof⁶²; de achterdocht van de erfge- namen was hierbij ongetwijfeld doorslaggevend. In Frans-Vlaanderen is dit de vrijwel enige uitzondering op het gebruik van de Franse taal⁶³.

Ook voor Lotharingen kon na ruime steekproeven de hand worden gelegd op één enkele vrederechter die de volkstaal gebruikte, te Breidenbach-Volmunster. Zeker tot in het jaar IX (1800-01) waren zijn akten en vonnissen nu eens Frans en dan weer Duits⁶⁴, waarschijnlijk volgens de taal van de partijen.

62. Archives Départementales Lille, nr. L13198 (jaar II (1793-94): 4 Nederlandse en 4 Franse akten; jaar III (1794-95): 4 Nederlandse akten op de eerste 50 akten en vonnissen); *ibid.*, nr. L13199: jaar IV (1795-96): 3 Nederlandse akten op de eerste 50 akten en vonnissen).

63. Er is voor deze periode weliswaar maar weinig rechtspraak van vrederechten of politierecht- banken bewaard uit Frans-Vlaanderen. Een andere goede aanwijzing over hun taalgebruik vormen echter de assisendossiers van het Departement du Nord. De vrederechters hadden toen nog een uit- gebreide bevoegdheid bij het vooronderzoek in strafzaken; uit de dossiers blijkt dat alle vrederech- ters in de arrondissementen Sint-Winoksbergen en Hazebrouck Frans gebruikten, ook voor hun processen-verbaal.

64. Gegevens verstrekt door J. Colnat, Archives Départementales Metz.

Die zeldzame uitzonderingen in gebieden met nochtans van oudsher verfranste instellingen moeten worden verklaard door het feit dat de vrederechter in zijn ambtsuitoefening als magistraat het dichtst stond bij de bevolking, die hem had verkozen. Bovendien trad hij meestal alleen op en moest hij maar zelden rekening houden met de taal van andere magistraten.

Een taal gebruiken die de rechtsonderhorigen onbekend was, vereiste natuurlijk aparte technieken, waarvan in de documenten vaak een korte neerslag wordt gevonden. Uit Bretoense processtukken rond 1800 werd voor ons opgetekend :

„Demandé par l'organe de l'interprète” ; „J'ai signifié et proclamé tant en français qu'en vulgaire breton” ; „le témoin ne parlant français l'a fait en breton (vermelding in kader geplaatst) et sa déposition a été rendue par l'interprète” ; „et attendu que plusieurs des témoins ne parlent pas français il a été appelé pour interprète de la langue bretonne (...) lequel a juré de transmettre fidèlement et selon sa conscience les discours des témoins qu'auraient besoin de son ministère, même ceux de l'accusé quand il s'expliquerait en cette langue”⁶⁵.

De magistraten konden er niet onderuit om rekening te houden met de volkstaal. Zijzelf konden wel Frans gebruiken voor de rechtspleging, maar het was onmogelijk om de fransonkundige inwoners te dwingen die taal te gebruiken. Behalve in assisenzaken had eenieder het recht om zelf zijn zaak te pleiten, zonder verdediger. Dat pleidooi moest dan maar voor de eenentalig Franse magistraten vertaald worden. Bovendien staken in burgerlijke procesdossiers vaak heel wat onderhandse akten en documenten van de partijen, uiteraard in de volkstaal. De burger was niet verplicht die te laten vertalen, wat overigens een dure zaak zou geweest zijn. Ook hiervoor moesten de rechters zich onderling behelpen.

In de niet-Franstalige gebieden deden zich overal ongeveer dezelfde problemen voor. We stippen enkele voorbeelden aan.

De verfransing van het gerecht impliceerde dat de verklaringen van getuigen en verdachten niet werden opgetekend in de taal waarin ze werden afgelegd, maar wel in het Frans ; uitzonderingen zijn ons enkel bekend in Vlaams-België en in de Elzas (Cfr. infra). Die Franse verhoren werden overal van in het begin opgesteld volgens een werkwijze die zich natuurlijkerwijze opdrong. Dit „lecture par translat”-procédé hield in dat de verklaring, hoewel in de volkstaal afgelegd, in het Frans werd opgetekend, waarna die tekst, weerom *de plano*, mondeling werd vertaald en voorgelezen. Vaak bevatten de processen-verbaal dan vermeldingen als „*Fait, lu passé et interprété en allemand*” of „*après lecture par translat en idiome flamand le comparant a signé*”⁶⁶.

65. Gegevens verstrekt door J. Gourhand, Archives Départementales Vannes, en A. Droguet, Archives Départementales Côtes-du-Nord.

66. In de processtukken uit Frans-Vlaanderen komen vermeldingen van deze aard vrijwel niet voor. Maar ook daar ging de opsteller van het Franse proces-verbaal op die wijze te werk, want het kon gewoon niet anders. Het impliceert wel dat de gerechtelijke archieven uit Frans-Vlaanderen de indruk wekken dat de streek zonder meer Franstalig was.

De zaak werd er maar moeilijker op, wanneer een tolk nodig bleek, als de magistraat zelf de volkstaal niet kende. Mondelinge contacten met de plaatselijke bevolking waren een frequente zaak voor bepaalde gerechtelijke ambtenaren, zodat soms werd aangedrongen op de benoeming van inheemsen. Zo schreef de vrederechter van het Bretoense kanton Port-Louis in een brief uit 1795 : „*Il est essentiel que celui qui me remplace sache le breton*”⁶⁷.

Netelige problemen konden zich voordoen, als in strafzaken een jurylid de Franse proces taal niet kende. In 1792 deed zich het geval voor in de pas opgerichte Tribunal criminel van het Département du Nord ; het rechtsgebied was onderverdeeld in acht districten, waarvan twee Nederlandstalige, Sint-Winoksbergen en Hazebrouck. De rechtbank had beslist om het Franskundige jurylid te wraken, maar voor die beslissing was in feite geen wettelijke basis voorhanden. In een brief aan de wetgevende vergadering te Parijs en aan de minister van justitie verzocht de Tribunal criminel een wet uit te vaardigen om dit geval te regelen⁶⁸. De brief bleef zonder gevolg.

Het is een goed voorbeeld van iets wat vaker voorkwam : plaatselijke revolutionairen vroegen om een maatregel die de verfransing in de hand moest werken, maar de centrale overheid hield zich op de vlakte.

De lokale instellingen waren in feite de enige sector waar plaatselijke gezagsdragers vat op hadden om de verfransing in de hand te werken en de bevolking het Frans bij te brengen. En effectief was dat nauwelijks, want in feite waren slechts twee middelen geschikt : het leger en het onderwijs. De legerdienst heeft op langere termijn enig effect gesorteerd. Maar het onderwijs ging toen nog aan de massa voorbij, omdat er geen schoolplicht bestond. Het was trouwens een aangelegenheid waarvoor enkel de centrale overheid bevoegd was.

In de niet-Franstalige gebieden moesten de revolutionairen dus machteloos blijven toezien hoe de bevolking vasthield aan de „vreemde” volkstaal. Want het verfransen van de bevolking was wel degelijk de wens van de meesten.

De revolutie heeft er toe geleid dat het ambtenarencorps minder dan tevoren uit inheemsen bestond. Overal stuurde Parijs zijn herauten uit en de beroepsmobiliteit werd vrij groot. Vooral in provinciale en stedelijke administraties kwamen heel wat Fransen terecht die, in anderstalige gebieden, de volkstaal niet begrepen. Het eerste decennium van de revolutie was erg woelig en er was niet veel gisting en politieke onrust nodig om de franstalige ambtenaren wantrouwig te maken tegenover de vreemde volkstaal.

De Jacobijnen moesten niet overal bij de pakken blijven zitten. Op het einde van het Ancien Régime was in enkele gebieden de volkstaal toch nog in gebruik gebleven bij de administratie en het gerecht, namelijk in een deel van

67. Ons welwillend medegedeeld door mejuffrouw Le Badezet, Archives Départementales Vannes. Brief van vrederechter J. Lestrohan, Archives Départementales Vannes, nr. A.D.M., L1048.

68. Het openbaar ministerie van de Tribunal criminel te Douai aan de minister van justitie, 17 juli 1792, Archives Départementales Lille, nr. L10675.

de Alpes Maritimes, rond Nice, en in de Elzas. Er was geen wetgeving die het gebruik van de Franse taal voorschreef, maar toch hebben plaatselijke gezagsdragers er het roer in handen genomen en de verfransing doorgedrukt. Ook in Vlaams-België is dit het geval geweest.

In 1792 werd het graafschap Nice, tot dan toe een apart vorstendom, door Frankrijk geannexeerd. In een deel van dit nieuwe grondgebied werd een dialect gesproken, dat verwant was aan het Italiaans⁶⁹. Uit gegevens die ons werden medegedeeld over het taalgebruik in rechtszaken, blijkt dat de annexatie een abrupte cesuur betekende. Tot in 1792 was het Italiaans alom in zwang in dit gebied, niet alleen bij rechtbanken in dorpen en steden, maar ook in de Senaat van Nice, de hoogste rechtsinstelling. Na de annexatie deed het Frans onmiddellijk zijn intrede in de nieuwe gerechtelijke instellingen⁷⁰.

Dit vertoont gelijkenissen met wat in Vlaams-België gebeurde na de annexatie in 1795. Meer diepgaand onderzoek is nodig rond de aanhechting van het graafschap Nice, om uit te maken of de vergelijking werkelijk opgaat⁷¹.

Erg goed zijn we ingelicht over het Duitstalige gebied in Frankrijk, vooral de Elzas. Het werd het best bestudeerd en archiefdocumenten over taaltoestanden zijn er overvloedig voorhanden.

Uit steekproeven voor de Elzas blijkt dat in de eerste jaren het Duits door vele vrederechters werd gebruikt⁷². In gebieden als Lotharingen en Frans-Vlaanderen was het gebruik van de volkstaal door vrederechters een zeldzaamheid.

69. Zie BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, p. 596-597; BRUN, A., *Recherches historiques*, p. 381-382.

70. Conservator G. Etienne, Archives Départementales Nice, keek voor ons de volgende documenten na uit Italiaanse steden of dorpen in het gebied; ze zijn gedurende het Ancien Régime alle in het Italiaans, en in de revolutionaire periode geheel in het Frans:

a. Ancien Régime:

- de plattelandsgemeenten Sauze, burgerlijke vonnissen 1711 (nr. 5B103); Touet de Beuil, burgerlijke vonnissen 1729 (nr. 5B105); Clans, strafvonnissen 1732 (nr. 5B1),
- een stad: Puget-Théniers, burgerlijke vonnissen 1699-1783 (nr. 5B90), en strafvonnissen 1703-1713 (nr. 5B91);
- Sénat de Nice: arresten in burgerlijke zaken 1738-1790 (nr. B197), en burgerlijke „*procédures*” (nr. B394); arresten in strafzaken 1775-1793 (nr. B412), en „*procédures*” in strafzaken 1780-1789 (nr. B423).

b. Na de annexatie:

- landelijk kanton: vrederegerecht te Aspremont, vonnissen jaar II-III (1793-95) (nr. L1059);
- stedelijk kanton: vrederegerecht te Puget-Théniers, vonnissen jaar II-III (1793-95) (nr. 2U621);
- districtsrechtbank te Nice (later burgerlijke rechtbank): vonnissen 1793 - jaar II (1793-94);
- correctionele rechtbank te Nice: vonnissen 1793 (nr. L1232);
- Tribunal criminel des Alpes-Maritimes: arresten jaar II (1793-94); dossier nr. L1266, jaar II (1793-94).

71. Een mogelijk verschil is wel dat in het Ancien Régime het Italiaans van de rechtbanken in het graafschap Nice verder af stond van de plaatselijke volkstaal dan de taal die de Vlaams-Belgische rechtbanken toen gebruikten.

72. Geraadpleegde archieven (gegevens van J. D'Orléans, Archives Départementales Strasbourg):

Heel wat belangrijker nog is de vaststelling, dat ook in de hogere Elzassische rechtbanken vanaf 1792 de volkstaal soms werd gebruikt voor de schriftelijke rechtspleging. Hoelang en in welke mate dit het geval is geweest, moet ter plaatse worden onderzocht. Maar het fenomeen, uniek in gans Frankrijk, is in elk geval van substantiële omvang geweest.

De beslissingen van de Jury d'accusation in het arrondissement Saverne waren aanvankelijk in het Duits⁷³. Toen in 1791 de districtsrechtbanken werden opgericht — de voorlopers van de latere burgerlijke rechtbanken —, drukten de inwoners van Wissembourg de wens uit dat de rechtspleging er in het Duits zou geschieden. Op 4 april 1792, tijdens de plechtige openingszitting, las het openbaar ministerie, een Duitsontkundige, een lange rede voor, waarin hij trachtte aan te tonen dat enkel het Frans de procestaal kon zijn. Maar de rechters hielden stand en gebruikten toch het Duits. Want anders moesten, aldus rechter Funck, de rechten van 100.000 rechtsonderhorigen worden geofferd „à la commodité d'un seul homme”⁷⁴.

De Duitse taal schijnt nog lang in gebruik te zijn geweest in Wissembourg. Uit een assisendossier van 1803 blijkt, dat de schriftelijke rechtspleging ter zitting voor de Tribunal criminel te Straatsburg geheel in het Frans was; maar het hele vooronderzoek, in het arrondissement Wissembourg, was in het Duits, tot en met de eindbeslissing van de Jury d'accusation en de akte van beschuldiging. Aan het dossier werden geen vertalingen toegevoegd⁷⁵.

Er was in de Elzas geen collectieve federalistische tendens aanwezig, noch een gezamenlijk streven naar onafhankelijkheid of aanhechting bij het Duitse rijk. Er leefde een Frans nationaal bewustzijn. Het belette de inwoners niet hun wens om Frans te leren, te paren aan een streven tot het behoud van de volkstaal, het Duits. Men wilde er dus tweetalig worden. Het protestantisme was daarin ongetwijfeld een versterkende factor; bij de intellectuele elite ging

- landelijke kantons :

vredegerecht te Barr, akten en vonnissen 1793 (nr. 59L2) : Duits, en jaar VI (1797-98) (nr. 59L9) : vrijwel steeds Duits; politierechtbank te Geispölsheim, vonnissen jaar IV (1795-96) (nr. 79L19) en jaar VI (1797-98) : Duits;

- stad :

vredegerecht te Straatsburg, 2de arrondissement : akten en vonnissen 1793 (nr. 110L7) : volgens de taal van de partijen (meestal Duits); akten en vonnissen jaar III (1794-95) (nr. 110L9) : Frans, nog slechts zelden Duits;

vredegerecht te Straatsburg, 4de arrondissement; cf. infra.

73. Medegedeeld door J. D'Orléans, Archives Départementales Strasbourg (nr. 125L2, jaar IV (1795-95)).

74. LEVY, P., *o.c.*, II, p. 32-33, alwaar ook het citaat.

75. AN, nr. BB18/669, dossier nr. 1156-A2. Het is een gelukkig toeval dat te Parijs een dossier uit 1803 van deze Tribunal criminel bewaard is gebleven. Want in 1870 ging het gerechtelijke archief te Straatsburg zelf in de vlammen op, op enkele maanden van het jaar 1793 na (J. D'Orléans, Archives Départementales Straatsburg).

dit taalbewustzijn gepaard met een besef van culturele eigenheid en rijkdom⁷⁶.

Het hoofddoel van de Duitsgezinde Elzassers was de benoeming van tweetalige ambtenaren, tot in volle Terreur toe⁷⁷. Waar elders revolutionairen het Frans behielden als taal van de instellingen omwille van de gelijkheid, beriepen de meeste Elzassers zich op de vrijheid om het Duits te behouden naast het Frans; het is een goed voorbeeld van de ondermijnende tegenstelling tussen twee basisprincipes van de revolutie, „*liberté*” en „*égalité*”.

Omdat de Elzas aan zijn taal vasthield, kwam het ginds al snel tot scherpe conflicten met revolutionairen, veelal inwijkelingen, die het Frans als enige taal wilden opdringen.

In 1790 begon er wat te roeren over het recht om de eigen taal te gebruiken. De Franse auteur F. Brunot kende de oorzaak hiervan niet en besloot dan maar dat de Elzassers voor hun taalvrijheid opkwamen, nog vòòr ze werden bedreigd⁷⁸. Er was wel degelijk iets heel reëls gaande, zoals blijkt uit het relaas van de Tribunal civil te Straatsburg in februari 1800⁷⁹. Naar aanleiding van een geschil met ene J.B. Vogt, vertaler bij de rechtbank, (cf. infra) wezen de rechters in hun brief aan de minister van justitie op het volgende: reeds in 1790 had de toenmalige Straatburgse ambtenaar van het openbaar ministerie de grondwetgevende vergadering te Parijs verzocht om in de grondwet een bepaling op te nemen, waardoor in rechtszaken het gebruik van de Franse taal zou verplicht worden. De achtergrond was waarschijnlijk dat die ambtenaar pas door het nieuwe bewind was benoemd te Straatsburg en er had moeten vaststellen dat de koninklijke rechtbanken Duits gebruikten. Daar de Constituante een nieuwe gerechtelijke organisatie ging uitwerken om de oude instellingen uit het Ancien Régime te vervangen, drong hij aan op die drastische maatregel. Aan dit verzoek werd, aldus de brief uit 1800, geen gevolg gegeven;

„sur le memoire envoyé au corps législatif par le cid(évan)t tribunal du district de Strasbourg, l'assemblée constituante écarta la proposition”⁸⁰.

76. Dit alles was veel minder het geval in Lotharingen, wat o.m. te maken heeft met het meer uitgesproken agrarisch karakter van die streek. De inwoners hadden er geen belangstelling voor het Frans, en waren daardoor ook veel minder vatbaar voor verfransing (MAY, G., *La lutte pour le français en Lorraine avant 1870. Etude sur la propagation de la langue française dans les départements de la Meurthe et de la Moselle*, in *Annales de l'Est*, Parijs 1912, p. 68-69; WIRTH, J., o.c., p. 40). Daarom waren, aldus WIRTH, J., o.c., p. 39-44, rond 1860 de Elzassers veel meer verfranst dan de Lotharingers.

77. LEVY, P., o.c., II, p. 61-62.

78. BRUNOT, F., o.c., IX/1, p. 83.

79. Rapport „*Observations sur les lettres de Vogt*”, s.d. (februari 1800), AN, nr. BB16/623, dossier nr. 3034 B.

80. *Ibid.*

De tekst waarvan sprake was opgesteld door een befaamd Straatburgs jurist, C.W. Koch⁸¹. In een indrukwekkend betoog⁸² wees hij op het culturele belang van het Duits en op de veelvuldige contacten tussen de Elzas en het Duitse rijk. Omdat het Duits de volkstaal van de Elzas was, moest de burger deze kunnen gebruiken voor de plaatselijke rechtbanken. Teneinde het recht te behouden zelf zijn zaak te bepleiten, zonder verdediger, moest iedere Elzasser zich rechtstreeks tot de rechters kunnen richten, zonder tussenkomst van een tolk. Daarom moest tweetaligheid een voorwaarde zijn om benoemd te worden in de magistratuur. Want Koch vatte taalvrijheid op als het recht om in de volkstaal te worden bestuurd, en hij argumenteerde dat de ambtenaar ten dienste moest staan van het volk en niet omgekeerd.

Koch behandelde ook een interessant probleem, dat het huidige België in aanzienlijke mate beroert: wat moet er gebeuren als de bevolking, krachtens haar democratisch stemrecht, iemand verkiest die de volkstaal niet kent?... (De Franse revolutionairen opteerden inderdaad toen nog voor een rechterlijke organisatie waarbij de rechterambten tijdelijk en verkiesbaar waren). Het antwoord was eenvoudig en getuigde van gezond verstand. De wet moet zo iets onmogelijk maken:

„il est d'une sage Législation d'éclairer le choix du Peuple; elle doit l'empêcher de se nuire à lui-même, en prévenant les funestes effets de l'intrigue et de la cabale qui n'infectent que trop souvent les élections populaires”⁸³.

Deze petitie was geen alleenstaand protest. Uit 1790 zijn nog twee andere, gelijkaardige Elzassische documenten bekend, waaronder een zeer uitvoerig satirisch pamflet⁸⁴. De Elzas stond dus op het vrije gebruik van de Duitse taal en de centrale overheid was blijkbaar meegaand. Het wekt daarom geen verwondering dat ginds uit alle hoeken protesten opdoken, toen vanaf december 1793 de taalterreur werd ingezet⁸⁵.

Toen startten ter plaatse ingeweken revolutionairen een actieve verfransingspolitiek. Représentants Saint-Just en Lebas decreteerden dat in elke gemeente van het Neder-Rijn-departement een leraar Frans moest worden benoemd; ook kwamen er Franse redevoevingen op openbare officiële gelegenheden⁸⁶. Dat gebeurde nog vóór de Parijse regering zelf enige maatregel had getroffen, wat ze trouwens pas deed naar aanleiding van hun decreet. Parijs nam voor het eerst stelling tegen de vreemde talen op 8 pluviöse jaar II (27 januari 1794) en vaardigde een gelijkaardige maatregel inzake taalonderricht uit (cf. infra).

81. Over de auteur van deze petitie LEVY, P., *o.c.*, II, p. 9.

82. <KOCH, C.W.>, *Réflexions sur le nouvel ordre judiciaire, adressées à l'assemblée nationale*, in BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, p. 80-82; het citaat *ibid.*, p. 81.

83. Het citaat *ibid.*, p. 81.

84. Zie *ibid.*, p. 82-87.

85. BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, p. 255-258 en ook p. 169.

86. LEVY, P., *o.c.*, II, p. 41-43; WIRTH, J., *o.c.*, p. 188-195.

Die koerswending in Parijs was tekenend voor het verglijden van het bewind naar terreur. Het was koren op de molen van de Elzassische revolutionairen die naar verfransing streefden, en zich pas nu door hogerhand in de rug gesteund wisten. In april 1794 legde de administratie van het departement van de Neder-Rijn voor het opstellen van stukken het Frans op aan haar ambtenaren en aan degenen die zich tot hen richtten. Aan de „Société des Jacobins” werd verboden om op vergaderingen Duits te spreken, en de drukkers mochten geen Gothische letter meer gebruiken. Er gingen zelfs stemmen op om de bevolking te deporteren en over Frankrijk te verspreiden!...⁸⁷. Die stoutmoedige taal verstomde, toen de centrale regering na de val van Robespierre haar rigiede taalbeleid in september 1795 prijs gaf (cf. infra).

Brunot ging de weerslag van dit alles na op het taalgebruik in het vrederecht te Straatsburg, 4de arrondissement. De vrederechter aldaar kende blijkbaar ook Frans, in tegenstelling met een aantal andere in het departement⁸⁸. In 1791-92 was er nog taalvrijheid, wat betekent dat bijna alle stukken Duitstalig waren. Het register voor het jaar III begint, vanaf de eerste maand (september 1794), met uitsluitend Franse vonnissen (de verfransing zal dus in de loop van het jaar II (1793-94) zijn ingetreden). Gaandeweg — na de val van Robespierre in juli 1794 — verdwijnt het Frans en overweegt het Duits weer in sterke mate. In het jaar IV (1795-96) is de taalvrijheid weer geheel hersteld. In het notariaat en bij de burgerlijke stand stelde Brunot een gelijkaardige evolutie vast⁸⁹.

Plaatselijke revolutionairen namen in de Elzas het initiatief om overal het Duits uit het openbare leven te bannen, maar ze vingen bot, omdat Parijs het liet afweten; bovendien was het streven tot behoud van de Duitse taal nog te sterk. Wat in 1793-1794 *hic et nunc* nog niet kon worden doorgevoerd, sijpelde echter toch in de volgende jaren door. In 1803 was het Duits nog niet overal verdwenen in de Elzassische instellingen (cf. supra), maar die taal was toen ongetwijfeld al veel minder in gebruik. Het was zeker geen alleenstaand feit, dat bij notaris Dépinay — een overtuigd revolutionair⁹⁰ — in de Duitstalige gemeente Benfeld in 1795 voor het eerst Franstalige akten opduiken, in Duitse letter telkens ondertekend door vrijwel ongeletterde comparanten, meestal voorafgegaan door een vermelding als „*Fait, lu, passé et interprété en allemand*” of „*après lecture et interprétation faites*”; in de loop van het daarop volgende jaar verdwijnen bij hem zelfs alle Duitse akten⁹¹. Ook was in 1800 de verfransing blijkbaar diep doorgedrongen in de Straatsburgse Tribunal civil, want, naar het zelf mededeelde, waren al zijn vonnissen in het Frans, de

87. WIRTH, J., p. 189-195.

88. BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, p. 296.

89. *Ibid.*, p. 88-89 en 291-292.

90. AN, nr. BB16/623, dossier notaris Dépinay.

91. BRUNOT, F., *o.c.*, p. 291-292.

griffie leverde alleen stukken in die taal af en het Duits werd enkel gebruikt als een partij zichzelf kwam verdedigen of stukken had opgesteld die aan het dossier moesten worden toegevoegd⁹².

De benoemingspolitiek droeg ongetwijfeld sterk bij tot de voortschrijdende verfransing van de Elzassische instellingen. Een Duitser die in 1801 Straatsburg bezocht, getuigde dat daar rechters benoemd waren die geen Duits kenden⁹³. Dit beleid leidde, aldus Bunot, rond 1800 tot een uniforme administratie in het hele Franse rijk „toute semblable de Strasbourg à Bordeaux, dont les fonctionnaires, appartenant tous à un cadre unique, sont envoyés au hasard des places disponibles de poste en poste, qu'ils soient préfets, magistrats, précepteurs, gendarmes ou agents-voyers. Naturellement ils n'administrent, ne paperassent qu'en français ; leurs guichets (...) se fermentaient impitoyablement au malheureux incapable de s'expliquer. Il peut arriver qu'un séjour prolongé les acclimata et accoutume certains d'entre eux à comprendre quelques bribes du parler de l'endroit où leur carrière les a jetés, mais c'est là un accident qui dépend de complaisances personnelles, et sur lequel ceux qui ont affaire à l'Administration n'ont pas à compter”⁹⁴. Dit moet wel enigszins worden genuanceerd naargelang van de streek. Zo was het in Vlaams-België niet overal mogelijk om schepenen of bos- en veldwachters te vinden, die Frans kenden. En in de Elzas waren er zelfs Fransonkundige vrederechters.

2. De centrale regering en de verfransing, 1790-1803

In 1790 kwam de centrale overheid te Parijs tot het inzicht dat Frankrijk een taalprobleem kende : een aanzienlijk deel van de inwoners sprak een dialect of een andere taal. In deze periode kreeg het geschreven woord een belangrijke plaats. De persvrijheid was ingevoerd, en het ganse rijk werd overstroomd met revolutionair drukwerk allerhande : pamfletten, redevoeringen, filosofische tractaten, liederen, en niet het minst ook met de nieuwe wetgeving. De drukpers was een middel bij uitstek om de nieuwe ideeën te verspreiden. Het was logisch dat dit zoveel mogelijk geschieden zou in de eigen taal van de Elzas, van Frans-Vlaanderen en van de vele andere niet-Franstalige gebieden. De propaganda moest in de volkstaal gebeuren. De verantwoordelijken zorgden dus ter plaatse voor vertalingen. Inzake wetgeving werd dit voor het eerst gedecreteerd op 14 januari 1790. Bedoeling was niet alleen te voorzien in Italiaanse en

92. Rapport „*le Citoyen Vogt*”, s.d. (februari 1800, AN, nr. BB16/623, dossier nr. 3034B). Gegevens over andere rechtbanken in AN, nr. BB18/669 : zie de processtukken uit het jaar XII (1803-04) in dossier nr. 1168-A2 (Franse vonnissen van de correctionele rechtbanken te Straatsburg en Barr), dossier nr. 1156-A2 (Franse rechtspleging ter zitting voor de Tribunal criminel te Straatsburg) en nr. 3362-A2 (idem voor de Tribunal criminel te Metz).

93. BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, p. 489-490.

94. *Ibid.*, p. 523.

Duitse vertalingen, maar ook in Baskische, Bretoense, Catalaanse, enz. ; van die laatste kwam niets terecht⁹⁵.

Na heel wat zoeken en dralen zouden van de *Bulletin des Lois* continue vertalingen verschijnen in het Italiaans en het Duits. Wat dan met Frans-Vlaanderen? Een drukker uit Duinkerken had in mei 1795 voorgesteld om de wetgeving in het Nederlands te vertalen, maar een onverbiddelijke hand had te Parijs in de marge van zijn brief geschreven „*Rien à faire*”⁹⁶. Waarschijnlijk was de achterliggende overweging „*de minimis non curat praetor*”. Want na de annexatie van België in oktober 1795 werd het Nederlandstalige gedeelte van Frankrijk op aanzienlijke wijze uitgebreid, en na enige tijd werd besloten om de wetten en decreten ook in het Nederlands te vertalen. De *Bulletin des Lois* verscheen dus voortaan ook in die taal.

De welwillendheid tegenover de vreemde talen reikte verder dan de propaganda. We hebben in dat verband reeds enkele feiten vermeld. De grondwetgevende vergadering ging in 1790 niet in op klachten van het openbaar ministerie te Straatsburg, om in de grondwet een bepaling op te nemen waardoor het Frans verplicht zou worden in het gerecht. De indrukwekkende argumentatie van Koch overtuigde blijkbaar. En in 1792 werd geen gevolg gegeven aan een verzoek van de Tribunal criminel te Douai, om door een wet het geval te regelen dat een jurylid de Franse procestaal niet kende.

De overheid bleef ongetwijfeld van her en der klachten ontvangen over het gebruik van vreemde talen, en na enkele jaren kwam er toch een omkeer in het taalbeleid. Dit hing nauw samen met een radicalisering van het bewind en met stijgende politieke onrust.

In de geografisch afgelegen, aan vreemde landen palende grensgebieden was het verzet tegen het nieuwe Franse bewind vaak heviger dan elders in Frankrijk. Dit kon nog worden versterkt door het feit dat in die streek dezelfde vreemde taal werd gesproken als in het aanpalende, vijandig land. Ook was er vaak een onderlinge verbondenheid qua cultuur en tradities. Toch kwamen antirevolutionaire geschriften in de volkstaal enkel op grote schaal voor in de Elzas⁹⁷. Hoe dan ook, alarmerende berichten over het taalbeleid in 1793⁹⁸ waren de rechtstreekse aanleiding van een kortstondige ommezwaai naar verfransing door middel van taalterror, van januari tot juli 1794.

Op 8 pluviöse jaar II (27 januari 1794) pleitte Barère de Vieuzac, lid van het Comité de Salut Public, in een fel opgemerkte rede voor een nieuwe taalpolitiek :

„*Le fédéralisme et la superstition parlent bas-breton ; l'émigration et la haine à la République parlent allemand ; la contre-révolution parle italien, et le fanatisme parle basque*”.

95. *Ibid.*, p. 23-39 ; ook MAY, G., *o.c.*, p. 43-63.

96. BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, p. 160-161.

97. *Ibid.*, p. 177.

98. *Ibid.*, p. 173-179 ; HIGONNET, P.R.L., *The politics of linguistic terrorism during the French revolution*”, in : *Social History* 1980, p. 56-57.

De vreemde talen belemmerden volgens Barère dus de verspreiding van de nieuwe ideeën, en werkten de antirevolutionaire propaganda in de hand. En wordt door een verschillend taalgebruik de sociale ongelijkheid niet gehandhaafd? Waarom bovendien — belangrijk argument in een periode waarin de staatskas bankroet was — grote bedragen uitgeven aan de vertaling van wetgeving?

„Citoyens, la langue d'un peuple libre doit être une et la même pour tous”⁹⁹.

Wat Barère voorstelde werd zonder problemen door de Nationale Conventie op die 8ste pluviöse aanvaard. Het was alsof ze op de zaak afging met een hakbijl (of beter, met een guillotine): binnen de tien dagen moest in alle gemeenten van een aantal departementen¹⁰⁰ een leraar Frans worden benoemd en geïnstalleerd, belast met het onderricht van die taal en van de *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*. De jeugd moest dagelijks deze lessen bijwonen, en ook zouden elke decade de wetten in het openbaar worden voorgelezen en vertaald¹⁰¹. P. Lévy heeft er terecht op gewezen dat Barère zijn voorstel rechtstreeks ontleende aan het decreet van Saint-Just en Lebas voor het Neder-Rijn-departement¹⁰².

Een decreet van 2 thermidor jaar II (20 juli 1794) was het logische gevolg van dit pluviösedecreet: het onmiddellijk gebruik van de Franse taal werd in het hele rijk bevolen in alle authentieke¹⁰³ akten; meer nog, een maand na de

99. Cf. voor dit alles BARÈRE DE VIEUZAC, B., „Rapport du Comité de Salut Public”, in: DE CERTEAU, M., JULIA, D. EN REVEL, J., *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois: L'enquête de Grégoire*. Parijs 1975, 291-299. De citaten, p. 295 en 297.

100. Namelijk in de gebieden waar Bretoens, Duits, Italiaans, Baskisch en ook Nederlands werd gesproken; Frans-Vlaanderen was niet voorgesteld door Barère, maar het Département du Nord was toch aan het decreet toegevoegd op voorstel van Merlin de Douai: BRUNOT, F., *o.c.*, p. 184.

101. Een volledige tekst van het decreet van 8 pluviöse jaar II (27 januari 1794) in *ibid.*, p. 183-184; ook in DE CERTEAU, M., JULIA, D. en REVEL, J., *o.c.*, p. 298.

102. LEVY, P., *o.c.*, II, p. 41-42.

103. Deze Franse wet gebruikt, net zoals het latere besluit van 24 prairial jaar XI (13 juni 1803) (cf. infra), de term „*acte public*”, wat tal van Nederlandstalige auteurs vertalen als „openbare akten” (b.v. ELIAS, H.J., *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, I, Antwerpen 1970, p. 97; DE JONGHE, A., *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing*, Brussel, 1943, p. 11). Die vertaling is tegenwoordig zeker niet correct, en heeft er o.i. toe geleid dat deze auteurs de vergaande draagwijdte van die wetgeving niet hebben gezien, zeker niet waar het besluit van 24 prairial jaar XI betrekking heeft op rechtszaken. De Franse wetgeving heeft het over „*acte public*”, maar ook over wat toen blijkbaar het tegengestelde was, „*acte sous seing privé*”. Daarom is het zonder meer duidelijk dat de wetgever met „*acte public*” bedoelde „*acte de l'autorité publique*”. Nu zou men de term „*acte authentique*” gebruiken: een akte opgesteld door een openbaar ambtenaar die daartoe *ratione materiae, loci et personae* bevoegd is. Wanneer trouwens LAURENT, F., *Principes de droit civil*, XIX, Brussel 1876, p. 115, het besluit van prairial jaar XI bespreekt — in Frankrijk is het immers van toepassing gebleven — gebruikt hij de termen „*acte authentique*” en „*acte sous seing privé*”. Zo hanteert BONCENNE, M., *Théorie de la procédure civile*, II, Brussel 1839, p. 38-39, reeds de nieuwe term, terwijl b.v. de *Journal de l'enregistrement et du notariat* uit de jaren

uitvaardiging ervan mochten zelfs geen onderhandse akten in een andere dan de Franse taal worden geregistreerd¹⁰⁴. Dit thermidordecreet was het antwoord van de centrale overheid op brieven van de commissaris van het district Sint-Winoksbergen, en van de centrale administratie van de departementen van Neder- en Boven-Rijn. Daarin was, waarschijnlijk op aansporing van het pluviosedecreet, om zulke maatregel gevraagd¹⁰⁵.

Het was de periode van de Convention Nationale (1792-1795), waarin tot in juli 1794 onder Robespierre zgn. Jacobijnen aan het bewind waren, die met naïeve doch verbijsterende hardnekkigheid hun revolutie doorvoerden en daardoor vergleden naar wat al snel „la Terreur” werd genoemd. De hiervoor besproken taalwetgeving uit 1794 is typisch voor die Jacobijnse werkwijze: de vraag naar de haalbaarheid werd niet meer gesteld. De Franse auteur Gaston May typeerde dit op treffende wijze: „Peut-être les conventionnels ne virent-ils pas ces obstacles, ou, s'ils les virent, ne les jugèrent-ils pas insurmontables, les uns parce qu'ils avaient une foi robuste dans la vertu agissante des textes et des prescriptions légales, les autres parce que, dans leur inexpérience des affaires publiques, ils n'avaient pas encore le sens des possibilités, beaucoup parce qu'ils ne soupçonnaient pas la mentalité des populations rurales, auxquelles, pour la plus grande part, s'adressait leur réforme, tous enfin et d'instinct, parce qu'élèves de l'école de la monarchie absolue, ils croyaient qu'il suffisait de parler en maître pour être obéi. Les faits devaient leur faire voir bientôt jusqu'où va la force de résistance d'une langue parlée depuis plusieurs siècles”¹⁰⁶.

Enkele maanden na de interventie van Barère tegen de vreemde talen haalde een ander bekend revolutionair, H. Grégoire, in het „Comité de l'Instruction publique” scherp uit tegen wat, naar hij meende, de dialecten in Frankrijk waren¹⁰⁷.

1834-1840 het nog bij „acte public” houdt (zie bv. de *Table générale alphabétique et analytique du journal de l'enregistrement et du notariat*, Brussel 1841, p. 3-9).

104. Décret 2 thermidor an II (20 juillet 1794) portant qu'à compter du jour de sa publication, nul acte ne pourra, dans quelque partie que ce soit du territoire français, être écrit qu'en langue française, in: *Bulletin des lois*, an II, nr. 45/9, *Pasin.*, an II-III, p. 265.

105. BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, 185-186 en 234.

106. MAY, G., *o.c.*, p. 55.

107. GREGOIRE, H., „Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française”, in: DE CERTEAU, M., JULIA, D., en REVEL, J., *o.c.*, p. 300-317.

De toen heersende opvattingen over wat een taal was en wat een dialect, waren wetenschappelijk nauwelijks gefundeerd, en varieerden daarom vaak, als het op een concrete indeling aankwam. Grégoire gooide alles op één hoop. Welke dialecten werden volgens hem in Frankrijk gesproken? „Peut-être n'est-il pas inutile d'en faire l'énumération: le bas-breton, le normand, le picard, le rouchi ou wallon, le flamand, le champenois, le messin, le lorrain, le franc-comtois, le bourguignon, le bressan, le lyonnais, le dauphinois, l'auvergnat, le poitevin, le limousin, le picard, le provençal, le languedocien, le velayen, le catalan, le béarnais, le basque, le rouergat et le gascon; ce dernier seul est parlé sur une surface de 60 lieues en tout sens.

Au nombre des patois, on doit placer encore l'italien de la Corse, des Alpes-Maritimes, et l'allemand des Haut- et Bas-Rhin, parce que ces deux idiomes y sont très dégénérés” (*Ibid.*, p. 301-302).

„Pour extirper tous les préjugés, développer toutes les vérités, tous les talents, toutes les vertus, fondre tous les citoyens dans la masse nationale, simplifier le mécanisme et faciliter le jeu de la machine politique, il faut identité de langage (...) l'unité d'idiome est une partie intégrante de la révolution”¹⁰⁸.

Maar in tegenstelling met Barère boekte Grégoire geen concrete resultaten met zijn interventie en hij beoogde die waarschijnlijk ook niet. Want concrete maatregelen om de dialecten uit te roeien stelde hij nauwelijks voor. Het bleef bij een intentieverklaring, waarbij een beroep werd gedaan op de goede wil van de Franse burgers.

Die voorzichtige houding zal wel reeds ingegeven geweest zijn door het besef van de praktische moeilijkheden die het al te stringente taalbeleid kon opleveren. De sinds januari 1794 te Parijs ingezette actie tegen de vreemde talen werd overigens al snel opgegeven. De val van Robespierre op 9 thermidor jaar II (27 juli 1794) betekende het einde van de Terreur, en een periode van algemene beleidsversoepeling brak aan, ook op het vlak van de taalpolitiek. Het thermidordecreet van 20 juli 1794 over de taal van de authentieke akten werd reeds in september geschorst in afwachting van een rapport terzake¹⁰⁹ dat echter nooit werd uitgebracht¹¹⁰. Het pluviosedcreet over het onderwijs bleef dode letter bij gebrek aan leraren en financiële middelen, en werd tenslotte in november 1795 opgeheven¹¹¹. „Le relâchement général se fit sentir jusque dans la politique linguistique”, aldus Brunot¹¹².

Er was dus geen taalwetgeving meer. Enkel kan misschien worden beweerd dat, naar de geest van de *Code des délits et des peines*, van brumaire jaar IV (oktober 1795), de procedure voor de Tribunal criminel in het Frans moest verlopen. Want het wetboek geeft *in extenso* een aantal Franse teksten weer, van toespelingen die de voorzitter van die rechtbank woordelijk moet richten tot de twaalf juryleden¹¹³ en de beschuldigde¹¹⁴. Voor de burgerlijke rechtszaken en de lagere strafrechtbanken voorzag de wetgeving in elk geval niets in die aard. Tot in 1803 onthield de centrale overheid zich van taalwetgeving; de verfransing werd voorzichtigheidshalve overgelaten aan het plaatselijk initiatief. Uit enkele feiten blijkt dat de regering beducht bleef om met vaste hand in te grijpen.

108. *Ibid.*, p. 308 en 309.

109. Décret 16 fructidor an II (2 septembre 1794) qui suspend l'exécution de celui du 2 thermidor relatif à la nécessité d'écrire en français tous les actes publics, in: *Bulletin des lois*, an II, nr. 46/123, *Pasin.*, an II-III, p. 265.

110. De minister van financiën aan de minister van justitie, 23 floréal jaar XI (13 mei 1803), AN, nr. BB16/415, dossier nr. 7320-B5.

111. BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, p. 223-236, 288-289 en 317-319; MAY, G., *o.c.*, p. 55-63.

112. BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, p. 287.

113. B.v. art. 236 en 243 *Code des délits et des peines*.

114. B.v. *ibid.*, art. 345.

In oktober 1795 was België door de republiek ingelijfd, en in de nieuwe instellingen die vanuit Frankrijk werden geïmporteerd, gebruikten de ambtenaren van bij de aanvang het Frans. Uitzonderingen waren zeer zeldzaam en liepen soms uit op een plaatselijk conflict. We hebben reeds vermeld dat in 1792 geen gevolg werd gegeven aan een verzoek vanwege de Tribunal criminel te Douai, om door een wet het geval te regelen dat een jurylid de Franse procestaal niet kende. In 1796 deden zich vrij ernstige taalincidenten voor in de pas opgestarte Tribunal criminel te Gent. Substituut Hebbelynck, een Vlaming, wilde de rechtspleging in het Frans voeren, maar vreesde erge tegenkanting vanwege de voorzitter van de rechtbank en de rechters. Daarom raadpleegde hij minister van justitie Merlin ; die kende de materie toevallig goed, want uitgerekend hij was in 1792 voorzitter geweest van de Tribunal criminel te Douai¹¹⁵. Hebbelynck stelde Merlin ondermeer de volgende vraag : moeten de juryleden worden gewraakt die geen Frans kennen, of mogen ze in dat geval op de zitting door een tolk worden bijgestaan ? Ingevolge dit schrijven stuurde Merlin op 29 prairial (11 juni 1796) een omzendbrief naar twintig departementen ; zowel Hebbelynck als Merlin gingen impliciet van de veronderstelling uit dat de procestaal het Frans was.

„Je suis informé, Citoyens, que quelques administrations départementales comprennent sur la liste des jurés des citoyens, à qui la langue française est étrangère. La loi n'offre la réponse des interprètes qu'à l'égard de l'accusé et des témoins. Vous sentez d'ailleurs que si l'on nommoit des interprètes aux jurés, il en résulteroit des grands inconvénients.

Le débat seroit sans cesse suspendu, ses effets annéantis, l'attention détournée pour les traductions successives de l'acte d'accusation, de l'exposé de l'accusateur public, des réquisitoires du Commissaire du Pouvoir Exécutif, des déclarations de l'accusé, des dépositions des témoins, des questions des jurés, des interrogatoires et du résumé du président, des plaidoyers des défenseurs officieux etc.

*Il y a plus encore. Ces interprètes seroient obligés d'entrer dans la chambre où la loi concentre la délibération entre les jurés, à qui elle défend (art. 383 du Code des délits et des peines) de communiquer avec personne, jusqu'après la déclaration ”*¹¹⁶.

Daarom vroeg de minister om de Fransonkundige burgers van de lijsten te schrappen.

De aard van het geschil noopte de minister er toe om zich openlijk uit te spreken over het taalgebruik in rechtszaken. Het is toch opvallend dat hij de meest minimalistische vorm verkoos : een omzendbrief. Zo kon hij zich beperken

115. DEMEULENAERE P. en ROBINET, R., *Archives départementales du Nord. Répertoire numérique de la série L (Période révolutionnaire)*, II, Lille 1980, p. 5.

116. Het ontwerp van deze omzendbrief met het bijhorende dossier in AN, nr. BB18/293, dossier nr. D.5566. De tekst ook in LAENENS, C., *Geschiedenis van het Antwerpse gerecht*, Antwerpen 1953, p. 460-461.

tot dit ene concrete geval ; bovendien stelde een eventueel niet naleven van de omzendbrief toch minder problemen dan de manifeste schending van een wet. Verschillende Vlaams-Belgische departementen legden de omzendbrief heimelijk naast zich neer ; voor wat het huidige Frankrijk aangaat ontving Merlin enkel een antwoord uit twee van de twaalf aangeschreven departementen ¹¹⁷.

De terughoudendheid van Parijs blijkt nog duidelijker uit het wedervaren van de Elzasser J.B. Vogt ¹¹⁸. Sinds 1791 te Parijs „*secrétaire-interprète près le tribunal de cassation*”, stelde hij in januari 1796 zijn kandidatuur voor een benoeming als vertaler bij de nieuwe Tribunal civil van het Neder-Rijn-departement te Straatsburg. Misschien had Vogt heimwee naar zijn geboortestreek, waarschijnlijk anticipeerde hij op een door hem verhoopte wet, die de burgerlijke rechtbanken in de Elzas meer diepgaand zou verfransen. Die hoop was gerechtvaardigd, want in Vlaams-België hadden de regeringsvertegenwoordigers Pérès en Portiez de l'Oise kort voordien, in november-december 1795, lokale taalwetgeving uitgevaardigd (cf. infra) : de partijen moesten alle Nederlandse stukken die ze ter griffie neerlegden in het Frans laten vertalen, en voor de burgerlijke rechtbanken mocht enkel in het Frans worden gepleit.

Na enige moeilijkheden en op advies van de minister van justitie, aanvaardde de Straatsburgse Tribunal civil Vogt als vertaler, hoewel zij zelf niet om iemand in die functie had gevraagd. Vogt hield bij dit alles voet bij stuk, hoewel de rechtbank hem had gewaarschuwd dat er niet veel vertaalwerk was ¹¹⁹. In andere Elzassische rechtbanken bestonden analoge toestanden ; te Wissembourg werd in de burgerlijke rechtbank maar voor het eerst in 1803 een tolk benoemd ¹²⁰.

De taalwetgeving bleef uit, en snel ondervond Vogt dat de rechtbank het dus bij het rechte eind had. Er was zo weinig werk aan de winkel — en dus des te minder brood op de plank —, omdat Vogt enkel verzocht werd Duitse processtukken te vertalen van dossiers, waarover de Tribunal civil reeds een uitspraak had gedaan en die voor hoger beroep werden overgemaakt aan andere rechtbanken, waarvan de magistraten nu eenmaal geen Duits kenden. Maar voor de Straatsburgse rechtbank zelf mochten de partijen in het Duits pleiten en Duitse stukken ter griffie neerleggen, zonder dat die pleidooien en docu-

117. De centrale administratie in het Vogezen-departement antwoordde vanuit Epinal dat alle burgers Frans kenden (brief 24 messidor jaar IV (12 juli 1796), AN., nr. BB18/923, dossier nr. D.5566) ; de administratie van het Boven-Rijn-departement te Colmar schreef dat de omzendbrief slechts zou worden nageleefd in de mate van het mogelijke ; „*il est assez difficile de trouver dans les campagnes pour composer le jury, des hommes qui au civisme et aux lumières joignent la connaissance des deux langues. Ces sujets sont tres rares*” (brief van 6 messidor jaar IV (24 juni 1796), *ibid.*).

118. AN, nr. BB16/623, dossier nr. 3034-B.

119. De Tribunal civil te Straatsburg aan Vogt, 19 pluviöse jaar IV (8 februari 1796), *ibid.*

120. De kamer van notarissen van het arrondissement Wissembourg aan de minister van justitie, s.d. (augustus 1804), AN, NR. BB16/628, dossier nr. 4050-B6.

menten werden vertaald. In mei en juni 1798 beklaagde hij zich dus bij minister van justitie Lambrechts, een Vlaming uit Sint-Truiden :

*„devant le tribunal civil de ce Département on plaide indistinctement en français et en allemand, il en est de même des pièces qu'on y produit”*¹²¹.

De rechtbank zelf zal in 1798 dus wel Frans hebben gebruikt, want daarvan repte Vogt niet.

Omdat Vogt bij Lambrechts zijn slag niet thuis haalde, schreef hij in december 1799 en januari 1800 opnieuw twee brieven¹²² naar de nieuwe minister van justitie, Cambacérès. Eveneens zonder resultaat.

Vogt stelde telkens voor om door een wet de verplichting op te leggen voor de Tribunaux civils in het Frans te pleiten ; die rechtbanken zouden op processtukken, in een andere taal opgesteld, enkel mogen acht slaan, indien een Franse vertaling was toegevoegd. Vogt heeft zich duidelijk geïnspireerd op de Belgische wetgeving uit 1795. Aan de lagere rechtbanken in burgerlijke zaken kon volgens hem het gebruik van de Duitse taal niet worden ontzegd, *„at-tendu que la plupart des gens de la campagne ne savent que l'allemand, il en est de même des assesseurs et de plusieurs juges de paix”*¹²³. Over de verffransing van de strafrechtbanken repte Vogt met geen woord.

In de verschillende brieven voerde Vogt een aantal argumenten aan. We zetten ze op een rijtje :

- Niet alle rechters en leden van het openbaar ministerie kennen voldoende Duits, zodat ze zich kunnen vergissen over de inhoud van een pleidooi of van een document. Sommigen onder hen beklagen zich volgens Vogt hierover :

*„Il y a des juges et commissaires (d.i. het openbaar ministerie) qui ont déjà dit plusieurs fois qu'ils n'entendoient pas la moitié lorsqu'on plaidoit en allemand”*¹²⁴.

- Indien beide talen voor de Tribunal civil toch toegelaten blijven, dan mogen enkel nog personen worden benoemd die beide talen uitstekend beheersen. Maar dat zou een discriminerende maatregel zijn, waardoor Franse burgers uit andere streken in de Elzas geen kans maken op een benoeming. Bovendien hebben de meeste Straatsburgse juristen Frans rechtsonderwijs genoten, zodat ze weinig kaas hebben gegeten van juridisch Duits.

- Beweerd kan worden dat Duitse pleidooien moeten worden geduld, omdat de wet eenieder toelaat zelf zijn zaak te pleiten. Maar voor de Tribunal civil

121. Vogt aan de minister van justitie, 9 prairial jaar VI (28 mei 1798) — waaruit het citaat —, en 26 prairial jaar VI (14 juni 1798), AN, nr. BB16/623, dossier nr. 3034-B.

122. Vogt aan de minister van justitie, 14 frimaire jaar VIII (5 december 1799) en 11 nivose jaar VIII (1 januari 1800), *ibid.*

123. Vogt aan de minister van justitie, 9 prairial jaar VI (28 mei 1798), *ibid.*

124. Vogt aan de minister van justitie, 14 frimaire jaar VIII (5 december 1799), *ibid.*

worden de partijen steeds verdedigd door een „défenseur officieux” (het toenmalige equivalent van de advocaat) : „*ce ne sont que des hommes de loi qui les défendent, et tous savent le françois*”¹²⁵. Een al te absolute uitspraak, die Vogt in dezelfde brief al tegenspreekt : er zijn Franse burgers die zichzelf willen verdedigen — dat zal dan ook wel bij Duitstaligen zijn voorgekomen —, maar van het Duitse pleidooi van hun tegenstrever niets begrijpen ; „*ils disent hautement : sommes nous ici en Allemagne ou en France ? et ils se retirent mécontent*”.

- Het is niet „*convenable et digne d'un tribunal supérieur*”¹²⁶ dat beide talen zonder onderscheid door elkaar worden gebruikt.

- Er moet taaleenheid worden betracht

„*sous notre nouveau régime où la langue française devrait seule être en vogue plus que jamais, où la langue nationale devrait être entendue sur tout devant un tribunal*”¹²⁷. „*Les pères de famille sentiront la nécessité de faire apprendre à leurs enfants cette langue dominante en France, et alors on peut espérer que dans quelques années on ne parlera que françois dans ce Département où sur tout à Strasbourg, les deux tiers le parlent préférablement à l'allemand*”¹²⁸.

Minister van justitie Lambrechts was niet ontoegankelijk voor de argumenten van Vogt. In een eerste antwoord bewees hij wel de taaltoestanden in de Elzas deerlijk te onderschatten¹²⁹ maar toen Vogt in een tweede brief verder aandrong en zijn standpunt verduidelijkte, schreef Lambrechts onderaan deze brief : *Examiner et voir ce qu'il y a à faire d'après les nouv. observ(at)ions du cit. Vogth*”. Deze radikale Jacobijn kende maar al te goed de taalwetgeving in rechtszaken die de Franse revolutionairen in Vlaanderen hadden ingevoerd ; waarom ook niet in de Elzas en de rest van Frankrijk ? Het was bovendien een periode waarin het Directoire, na de staatsgreep van fructidor jaar V (september 1797), weer naar een terreurbewind evolueerde zoals onder Robespierre¹³⁰. De Vlaming Lambrechts wou misschien wel inzake taalwetgeving de lat gelijkleggen, maar toch kwam in het Frankrijk van toen niets in huis van de verfransende maatregels die Vogt vroeg. Als antwoord op Lambrechts' vraag om verder onderzoek heeft een naaste medewerker in de marge van de brief geschreven „*classer*”, waardoor, in tegenstelling tot wat gebruikelijk was, Lambrechts geen nieuw rapport ontving. Door het waarschijnlijk eigenmachtige optreden van die medewerker verdween het dossier in de archieven.

125. *Ibid.*

126. Zie noot 125.

127. Zie noot 125.

128. AN, nr BB16/623, dossier nr. 3034-B.

129. De minister van justitie aan Vogt, 26 prairial jaar VI (14 juni 1798), *ibid.*

130. VERHAEGEN, P., *La Belgique sous la domination française 1792-1814*, III, Brussel 1926, p. 41-145 en 175-181.

Maar in december 1799 kon het alweer worden opgediept, omdat Vogt bij de nieuwe minister van justitie zijn zaak nog eens overdeed. Die riep tenslotte het advies in van de Tribunal civil te Straatsburg zelf. De twee kamers in de rechtbank stelden elk een rapport op, waarin ze Vogts argumenten weerlegden, na scherp tegen hem te hebben uitgehaald¹³¹.

- Het grootste deel van de rechters kent perfect Duits, en zij lichten de andere magistraten in, als er twijfel is over de draagwijdte van een Duitse term.

- Er is niets op tegen, dat iemand wordt benoemd die geen Duits kent; zo was in 1798 citoyen Bar voor een jaar openbaar ministerie bij de Tribunal civil. (Inderdaad, maar Bar steunde toen Vogt bij de minister!)¹³². Wie aldus benoemd is, legt er zich steeds onmiddellijk op toe om Duits te leren, omdat het de taal is van de handelaars, de arbeiders en de plattelandslieden.

Wel is het zo, aldus de rechtbank, dat wie door de Tribunal civil aanvaard wil worden als Défenseur officieux, tweetalig moet zijn. *De facto* is dat geen achteruitstelling van de Fransen, omdat er in Straatsburg zovelen zijn van uitstekend niveau, dat niemand uit een andere streek het in zijn hoofd haalt om naar daar af te zakken...

- Het is niet waar dat voor de rechtbank zonder onderscheid en door elkaar in het Duits en het Frans wordt gepleit;

*„Tous les plaidoyers se font habituellement en français et tous les jugements et actes faits au tribunal ou au greffe sont rédigés (sic) en français, et ce n'est qu'au cas que le défenseur, qui ignore cet idiome se présente en personne pour défendre, que l'homme de loi son adversaire demande la permission (au tribunal) de s'expliquer en allemand”*¹³³.

- Nog nooit werd in hoger beroep een vonnis van de Straatsburgse Tribunal civil vernietigd, omdat de rechtbank een Duitse term verkeerd zou hebben vertaald.

Tot daar het antwoord van de Tribunal civil aan Vogt. In feite ging de rechtbank, bewust of onbewust, de kern van Vogts betoog uit de weg. Die bekommerde zich, weliswaar om den broede, om de discriminatie — in feite was het niet veel zaaks — van de duitsonkundige partij of dito kandidaat-magistraat, doordat een taal kon worden gebruikt die ze niet kende. De rechten van de Duitstaligen waren onbelangrijk, omdat in Frankrijk het Frans als enige „*langue nationale*” moest worden opgedrongen! Dàt was het hoofdargument, dat Vogt *expressis verbis* inriep, en daarover zweeg de Tribunal civil wijselijk in haar repliek.

(Slot in volgend nummer)

131. Rapport „*Observations sur les lettres de Vogt*”, s.d. (februari 1800), en rapport „*Le citoyen Vogt*”, s.d. (februari 1800), met bijhorende brief van het openbaar ministerie bij de Tribunaux civil en criminel du Département du Bas-Rhin aan de minister van justitie, 18 pluviöse jaar VIII (7 februari 1800), AN, nr. BB16/623, dossier nr. 3034-B.

132. Zie noot 125.

133. Rapport „*Le citoyen Vogt*”, s.d. (februari 1800), AN, nr. BB16/623, dossier nr. 3034-B.